

Kriza, pluralizem in nove koalicije na Poljskem

Iz vsebine akvarija je mogoče zvariti ribjo čorbo, ali pa je tudi možno to čorbo znova spremeniti v akvarij? S tem vprašanjem danes pogosto opisujejo razmere v socialističnem delu Evrope, predvsem na Poljskem in Madžarskem. To, da so v teh državah žrtvovali akvarijske ribice, je pomenilo, da so odstopili od demokracije in trga v imenu novega socialističnega sistema, kakršnega so jim konec druge svetovne vojne prinesli na sovjetskih tankih.

Štiri in pol desetletja pozneje so zahteve po opustitvi socializma – ki je v dediščino vsakemu prihodnjemu sistemu zapustil izjemno težko rešljivo ekonomsko in politično krizo – večje kot kadar koli prej. Še več spretnosti bo treba, da bi se socialistična ribja čorba spremenila v akvarij in da bosta trg in demokracija zaplavalasvobodno in v korist večine v teh družbah, ne pa v korist manjšine in oblasti, ki je med tem časom posrebelata tako rekoč vso čorbo.

Poljska je primer, ki nam lahko zelo plastično razkrije vso težavnost tega podviga brez precedens – namreč opuščanje dosedanjega modela socializma. Nobeden od številnih poskusov reform v tej in tudi v drugih socialističnih državah doslej ni uspel spremeniti temeljnih lastnosti teh sistemov. Marsikaj se je na videz spremenilo, a navsezadnje je vse ostalo isto. Poljska danes ni več takšna kot včeraj, njeni velikanski problemi pa se še vedno niso začeli razpletati. Po mnenju nekaterih obstajajo šele prve predpostavke, iz katerih je mogoče iskati trajnejše rešitve.

V tej ne pretirano obširni analizi bomo razpoznali poljsko krizo skozi osnovno predpostavko za njeno uspešno terapijo – skozi ustvarjanje pogojev za vzpostavitvev legitimne oblasti v tej deželi.

Politične krize

Vprašanje legitimnosti oblasti je trajno poljsko vprašanje. V vsaki poljski krizi se je postavilo pred politične akterje in je terjalo rešitev – in če ni bilo ustrezno rešeno ali če so ga zaobšli, se je vselej vračalo v še bolj zaostreni obliki.

Do konca prejšnjega desetletja so se rešitve za politične krize na Poljskem izčrpavale v personalnih spremembah na vrhu politične hierarhije, v delni liberalizaciji sistema in v selektivnem izpolnjevanju postavljenih zahtev. Delavski upor leta 1956 je opravil s stalinistično strahovladno ter prispeval k določeni »otoplitvi« v politiki in gospodarstvu – na čelo vladajoče Poljske združene delavske stranke pa je prišel Wladislav Gomulka. Vendar njegov prvinski antistalinizem ni bil zadosten okvir ne za radikalnejše širjenje politične svobode ne za trajnejšo rast življenjskega standarda večine prebivalstva.

Omejevanju političnih svoboščin so se uprli poljski študentje in intelektualci leta 1968, upor delavcev dve leti pozneje pa ni prinesel le konca Gomulkove politične kariere, temveč tudi konec nekega načina reševanja vprašanj legitimnosti oblasti. To vprašanje je spet prišlo na dnevni red zato, ker Gomulkova oblast ni

mogla več izpolnjevati svojih obveznosti iz nenapisanega dogovora z družbo. Dotedanja rast življenjskega standarda se je konec leta 1960 sprevrgla v stagnacijo in upadanje, tako da je Gomulkov naslednik, Edward Gieriek, dojel, da mora temu za vsako ceno podrediti vse drugo.

Cena, ki jo je Poljska plačala v prejšnjem desetletju, je bila v sorazmerju z vložkom, ki je bil v igri. Za tako velik vložek, kot je bilo podaljševanje nedeljene oblasti poljskih komunistov, se je Giereku zdelo, da ni prevelika cena, če postane država največji evropski dolžnik. Kakor se sicer po navadi dogaja v režimih, v katerih se totalna politična oblast povsem enači tudi z neomejeno ekonomsko oblastjo (nobena pa ni pod nadzorom družbe), tako so tudi na Poljskem tuje kredite neproduktivno trošili ali pa so jih uporabljali za nerealno stimuliranje domačega povpraševanja. Ob koncu sedemdesetih let se je Poljska začela soočati z neprijetno resnico: zunanji viri akumulacije so usahnil, gospodarski sistem je ostal nespremenjen (z novimi problemi nemara samo še slabši, kot je bil prej), potrošnja je slabela, politični konsenz, zasnovan na potrošnji, je postal stvar preteklosti, z njim pa tudi Gierekov kratkotrajni gospodarski »bum«.

Rezerve obstoječega gospodarskega in političnega sistema so bile povsem izčrpane, legitimnost vladajoče stranke pa je bila na samem dnu. Družba se je začela samoorganizirati, in sicer neodvisno od vladajočih struktur in celo v nasprotju z njimi; veliki štrajki v avgustu leta 1980 so se končali z ustanovitvijo sindikata Solidarnost, prvega neodvisnega, množičnega družbenega gibanja v socialističnih državah.

Z vidika legitimnosti in stabilnosti oblasti je bila ustanovitev Solidarnosti pomembna prelomnica, saj je prinesla nekaj novosti. Spopad interesov znotraj poljske družbe je prišel tedaj prvič odkrito na dan, sami interesi pa so se lahko jasneje izrazili, med drugim tudi po zaslugi drugačnega jezika in ideologije, ki ju je intelektualna opozicija že vpeljala v javno življenje. Šestnajstmesečni obstoj Solidarnosti je tudi potrdil, da so nove, alternativne oblike družbenega organiziranja možne, pa tudi to, da ni več mogoče odlašati z reševanjem problemov in odrivati iz središča pozornosti tistega, kar je najbolj pomembno: politično oblast, se pravi volitve in nadzor nosilcev oblasti.

Kriza legitimnosti režima

To je bil začetek doslej neprestane politične krize, katere najpomembnejša prвина je postala kriza legitimnosti celotnega režima. Na Poljskem se je najbolj jasno pokazalo, da si legitimnosti v okoliščinah že tako dolgo trajajoče krize ni moglo zagotoviti z majhnimi koncesijami. Nasprotno, pešanje identitete režima je v tej deželi praviloma ustvarjalo pogoje za nadaljnjo erozijo legitimnosti režima. Tako je npr. takoj po nastanku Solidarnosti vladajoča partija padla še nižje na družbeni lestvici ugleda. Po mnenju Poljakov so konec leta 1980 uživale največje zaupanje naslednje nacionalne ustanove: katoliška cerkev (94% vprašanih v javnomnenjski anketi se je izreklo za zaupanje tej ustanovi), Solidarnost (90%), armada (89%), sejem (81%), Državni svet (73%) in PZDP (samo 32%).

V takšnih razmerah je vladajoča stranka pristala na določeno stopnjo dualizma v upravljanju, oziroma bila je prisiljena privoliti v nadzorovano neformalno delitev moči s sindikatom Solidarnost. Takšen svojstven splet upravljanja ali tip političnega režima je poljski politolog Jerzy Wiatr imenoval »dogovorna demokracija«, mnogi drugi avtorji pa so v njem videli uresničenje vseh poglavitnih elementov korporativističnega sistema.

Večino pomembnejših odločitev so sprejemali po poti posvetovanja partijsko-državnih oblasti z vodstvom Solidarnosti, v zameno pa je bilo devetmilijonsko članstvo Solidarnosti porok socialnega miru. Vprašanje legitimnosti vladajoče partije se v tem času (1980–1981) še vedno ni izpostavljalo v docela izostreni obliki.

Namesto da bi oblast nadaljevala dialog z družbo in iskala za ta dialog ustreznejšo institucionalno rešitev (da bi se namreč dejanski dualizem potrdil v institucionalni formi), so se decembra 1981 odločili za nasilno prekinitev te dualne oblasti. Vrnitev k poprejšnjemu monizmu so izpeljali z uvedbo vojnega stanja, s katerim so bile suspendirane pravice in svoboščine državljanov, prepovedana Solidarnost in tisoče njenih aktivistov so internirali. Preklicani so bili vsi legalni nacionalni sporazumi, ki bi postopno lahko pripeljali do novega konsenza in legitimnejše oblasti.

Vojno stanje je bilo leta 1983 odpravljen, toda noben problem poljske družbe v tem času ni bil rešen. Kljub novim gospodarskim reformam so se razmere v gospodarstvu še poslabševale, politične odnose so oznamenjevali še globlji spori in spopadi znotraj nacije.

Nacionalno sporazumevanje

Prvi pogoji za obnavljanje nacionalnega dialoga so bili izpolnjeni tedaj, ko so bili osvobojeni vsi politični zaporniki, se pravi septembra leta 1986. Poljske oblasti so doumele, da so same, brez pomoči družbe in celo v nasprotju z njo povsem nemočne v boju z vse hujšo ekonomsko krizo; zato so tedaj začele spodbujati formiranje tako imenovanega protikriznega pakta, ki naj bi pomenil svojevrstno strnitev vseh političnih sil v državi. Institucionalni formi te zamisli sta bili poljsko Gibanje za nacionalni preporod in Konzultativni svet pri Državnem svetu, najvišjem organu državne oblasti.

Naziv »protikrizni pakt« so v letu 1987 preimenovali v »prereformsko koalicijo«, toda rezultati obeh institucij so bili dokaj skromni. Vlada je sprejemala kar po tekočem traku projekte reform, toda zaradi prešibke legitimnosti ni mogla izpeljati niti ene same. Izkušnje socialističnih pa tudi drugih držav so pokazale, da lahko reformo izpelje samo stabilna oblast, ki uživa dovolj zaupanja družbe in ki ima tudi dovolj dejanske moči, na katero opira uresničevanje reforme. Dovolj močno politično vodstvo, ki se počuti trdno in ne trepeta za svojo usodo, ima več možnosti za izpeljavo reforme (če se je za takšno politiko že odločilo) kot pa šibko politično vodstvo. Politična elita ne potrebuje moči samo zaradi vplivanja na družbo, marveč tudi za nadzor nad političnim in gospodarskim aparatom, katerega strateški pomen postane očiten šele tedaj, ko pridejo na dnevni red dejanske spremembe.

V tem smislu bi lahko vse dosedanje socialistične oblasti opredelili kot šibke, ker niso bile legitimno izbrane na svobodnih volitvah. Vendar pa so hkrati prav zato, ker so socialistične, tudi preveč »močne«, saj v načelu izvajajo nedeljivo oblast, ki je poleg tega tudi ni mogoče zamenjati. Zato bi lahko ugotovili, da so socialistične oblasti šibke v tistih točkah, kjer bi morale biti močne, močne pa tam, kjer je prav šibkost zagotovilo dobre in družbeno nadzorovane politike. Po očitnem neuspehu z vojnim stanjem in s poskusi, da bi z drugačnimi metodami rešili vprašanje zaupanja družbe, se je poljsko vodstvo v novembru 1987 odločilo za tvegan korak: izpeljalo je narodni referendum z namenom, da bi dobilo politično vodstvo Poljske dolgoročnejša pooblastila za izvajanje druge etape gospodarske reforme. Nepričakovano slabi – ali v najboljšem primeru polovični – rezultati referenduma so razkrili nov nesporazum med politično elito in družbo: Poljaki

namreč niso odgovarjali na zastavljena vprašanja o potrebnosti reforme, ampak so s svojimi odgovori še enkrat odrekli oblastem pravico, da bi bile izključne nosilke reforme.

Drugače povedano: postalo je jasno, da potrebuje Poljska za kolikor toliko uspešno gospodarsko reformo najprej politično reformo. To je sicer v nasprotju z dotodanjimi predvidevanji, da bi lahko zmeren toda zanesljiv pohod gospodarske reforme krčil pot tudi politični reformi. Vendar se je izkazalo, da bi morali s predhodno politično reformo na Poljskem doseči najmanj dva cilja: prvič, spremeniti razmerje sil v organih oblasti, kar bi omogočilo ne le ireverzibilnost začetih reform, pač pa tudi uvajanje nadaljnjih in globljih reform; drugič, politične reforme so bile nujne, da bi prišlo do legitimne vlade, kajti edino takšna vlada se lahko loti smelih podvigov in terja tudi nujna odrekanja.

Za začetek političnih reform je bilo predvsem potrebno novo nacionalno sporazumevanje, ki se je lahko zgodilo samo v dialogu med oblastmi in opozicijo, poosebljeno v vodstvu prepovedane Solidarnosti. Obe strani sta še jasneje dojeli potrebo po dialogu potem, ko tudi skupaj nista bili dovolj močni, da bi pomirili vrsto štrajkov v avgustu leta 1988.

Pogajanja za okroglo mizo

Konec leta 1988 so sprejeli sklep o pogajanjih oblasti in opozicije »za okroglo mizo«, centralni komite PZDP pa se je s posebno resolucijo opredelil za strankarski in sindikalni pluralizem na Poljskem. Lech Walensa je iz vrst najbolj uglednih predstavnikov opozicije in nekdanjih aktivistov Solidarnosti konec leta 1988 sestavil tako imenovani Državlanski odbor Solidarnost. Ta odbor naj bi vodil pogajanja z oblastmi, ker je bila Solidarnost še vedno prepovedana.

Pogajanja za okroglo mizo so trajala od začetka februarja do začetka aprila leta 1989, na koncu pa so sprejeli dokument, ki pomeni začetek poljskega izstopanja iz socializma.

Najpomembnejše vprašanje, ki ga je bilo treba rešiti za okroglo mizo, so bile parlamentarne volitve, katerih rezultat naj bi bila legitimna vlada, sposobna izpeljati reforme. Volitve, ki so bile v začetku junija, so prinesle veliko zmago Solidarnosti, in to kljub dvema bistveno omejujočima dejavnikoma.

Prvič, oblasti so vztrajale, da morajo biti volitve čimprej, že mesec in pol po ponovni legalizaciji Solidarnosti (kar se je zgodilo sredi aprila), da opozicija ne bi imela dovolj časa za učinkovito predvolilno kampanjo. Naglica je bila razumljiva tudi zaradi želje oblasti, da bi odgovornost za krizo čimprej delila s sindikatom Solidarnost, torej s ponovnim partnerjem v novi verziji dualizma poljske oblasti. Drugič, s sporazumi za okroglo mizo so bile določene samo delno svobodne volitve – v primerjavi s prihodnjimi, ki bodo predvidoma čez štiri leta in ki naj bi bile resnično svobodne, brez vsakršnih omejitev. Medtem ko so bile lanske volitve za en parlamentarni dom, senat, svobodne (niso bile določene nikakršne omejitve), so bila mesta za drugi dom, sejem, vnaprej razdeljena na način, ki je vladajoči koaliciji (PZDP, Združena kmečka stranka in Demokratska stranka) že vnaprej zagotavljal potrebno večino glasov (65% proti 35%).

Solidarnost je dobila na volitvah 99 do skupno 100 mest v senatu in 161 sedežev v sejmu – torej maksimalno število, določeno z volilnim sporazumom. Predstavniki vladajoče koalicije so z velikimi težavami zapolnili svojo predvideno večino mest v sejmu, ki jim je nikakršen volilni rezultat ni mogel odvzeti. Ko namreč

pretežni del njihovih kandidatov v prvem krogu volitev ni dobil zadostnega števila glasov (manj kot polovico), so pred drugim krogom volilna pravila spremenili. Takrat je že vsak odstotek glasov zadoščal za izvolitev, še posebej zato, ker je v drugem krogu sodelovalo zelo malo kandidatov opozicije – Solidarnost se je borila samo za 9 od skupno 303 mest. Sprememba volilnih pravil je bila seveda neustavna, a s stališča politične stabilnosti nujna, ker se je že tako nizek odstotek vodilnih udeležencev v prvem krogu (62%) v drugem krogu še zmanjšal (25%). S takšnim »glasovanjem z brcami« so državljani samo potrdili, da je Solidarnost pravi zmagovalec na poljskih državnih volitvah, čeprav so bile kvote vnaprej porazdeljene.

Demokracija, ki omejuje samo sebe

Posledica podpisa sporazuma za okroglo mizo je bila delitev in medsebojno soočanje opozicijskih političnih sil na Poljskem. Do tega je prišlo ne samo zaradi novih, v marsičem bistveno spremenjenih okoliščin v poljski družbi, temveč tudi zato, ker sta se nekoliko spremenili tudi sama narava Solidarnosti in njena vloga.

Solidarnost ni bila več ista organizacija kot med svojim legalnim obstojem v letih 1980 in 1981. Tedaj je bila namreč edina organizacijska oblika, ki je lahko v svoje dovolj široko opredeljene ideološke in organizacijske okvire vključevala več alternativnih in opozicijskih političnih strategij. Nekatere od njih so bile kar naravnost konkurenčne, vendar pa je bilo vsem članom ter bolj ali manj organiziranim frakcijam znotraj Solidarnosti skupno to, da so hoteli doseči spremembo dotedanjega sistema oblasti z lastnim, hkrati pa tudi enotnim političnim organiziranjem.

Prepoved Solidarnosti in večletna represija nad njenimi člani sta pripeljali do skoraj popolne prekinitve dela te organizacije. Vodstvo Solidarnosti ni zmoglo več koordinirati dejavnosti mnogih posameznikov in skupin, ki so se aktivirale na poljski opozicijski sceni po ukinitvi vojnega stanja v drugi polovici osemdesetih let. Z nekaterimi od njih je prišlo vodstvo Solidarnosti ob parlamentarnih volitvah v spor, ko se je bilo treba odločiti, ali bo opozicijska lista kandidatov enotna ali pa se bo kandidatom vladajoče koalicije postavila nasproti neenotna opozicija, ki bi ločeno od kandidatov Državlanskega odbora nastopila tudi z neodvisnimi kandidati.

Na poljskih parlamentarnih volitvah je sodelovalo skupaj 35 neodvisnih kandidatov. Niso bili ne predstavniki vladajoče koalicije in tudi niso zastopali programa Državlanskega odbora Solidarnosti. Neodvisni kandidati so izrabili priložnost, ki jim jo je ponujal novi volilni zakon, sprejet ob koncu pogajanj za okroglo mizo: za kandidiranje je namreč zadoščal že predlog skupine državljanov. Mimo te možnosti jim nobena druga okoliščina ni šla na roko, ker so volilna pravila formulirali predstavniki oblasti in opozicije skupaj, na oni strani okroglega omizja, kjer je sedela opozicija, pa niso bile zastopane vse njene politične barve.

Vsaka od nasprotnih strani v pogajanjih za okroglo mizo si je prizadevala, da bi zase zagotovila kar najbolj ugodne pogoje za predvolilno kampanjo in za same volitve. Obe pa sta predpostavljali, da njuna skupna navzočnost za okroglo mizo praktično prezentira celotno poljsko družbo. Zato so na neodvisne kandidate v vihrni konfrontaciji in poskusov doseganja konsenza le malo mislili, dokler se niso ti kar sami in malce nepričakovano pojavili v volilni tekmi. Zato je bila zanje tudi dostopnost do informacijskih medijev med predstavljanji programov bistveno

manjša, kot pa je to veljalo za kandidate vladajoče koalicije in Državlanskega odbora.

Državlanski odbor se je dejansko zapletel v nesoglasja z več opozicijskimi skupinami že med pripravami na okroglo mizo. Mnoge radikalno naravnane politične organizacije so Solidarnost ostro kritizirale, ker se je sploh odločila za pogajanja z oblastmi; ko pa je Solidarnost pristala še na delno svobodne volitve z vnaprej razdeljenimi mesti v parlamentu, so te organizacije najavile bojkot volitev, postopek Solidarnosti pa razglasile tako rekoč za izdajo.

Vodstvo Solidarnosti se je tedaj lahko odločalo med formiranjem široke koalicije ali »federacije« vseh opozicijskih političnih sil, ki so – čeprav so bile kritične do vodstva – vendarle želele sodelovati na volitvah – in med tem, da se opre samo na tiste skupine, ki so Solidarnosti »dale mandat« za čas, ko je bila prepovedana, in za čas pogajanj z oblastmi za okroglo mizo.

Pogajanja z nekaterimi od teh skupin niso pripeljala do odločitve za skupno listo kandidatov. »Konfederacija za neodvisno Poljsko« in gibanje »Mlada Poljska« sta se, na primer, opredelili za samostojen nastop na volitvah. Kandidati drugih podobnih opozicijskih organizacij (npr. kmečke Solidarnosti in političnega-diskusijskega kluba »Dziekanie«) pa so sprejeli poziv Walensovega Državlanskega odbora ali regionalnih odborov in tako prišli v najširši izbor delegatov Solidarnosti.

Do novih nesoglasij in razhajanj je prišlo ob končnem potrjevanju kandidatov za volitve. Tu so se prepletale in spopadale želje »zmernih« in »radikalnejših«, se pravi najbolj zvestih Walensovih pristašev in skupin, ki so se od vodje razlikovale že v letih 1980 in 1981, in sicer zaradi nespravljalivosti, s kakršno so oblastem postavljale svoje zahteve. Kot v vsaki organizaciji so tudi tu vznikali spopadi med favoriti regionalnih predstavnikov in tistimi, ki so jih podpirale »centralne« oblasti Solidarnosti. Seveda ni bilo mogoče zaobiti tudi vprašanja proporcionalne zastopanosti določenih političnih odtenkov v okviru skupnega števila opozicijskih kandidatov na volitvah, pri čemer je več frakcij zatrjevalo, da imajo več privržencev ali vsaj več kot drugi. Seveda nobena frakcija ni mogla dokazati svojih trditev, ker je bila Solidarnost predolgo zunaj zakona, da bi bilo sploh možno določene sklepati o skupnem številu njenih pristašev. Kljub vsem starim in novim spopadam je Državlanski odbor zelo hitro in pod odločilnim vplivom Lecha Walense in njegovih najbližjih sodelavcev objavil končno listo z imeni 261 kandidatov. Za vsako mesto, ki ga je Solidarnost potencialno lahko dobila v parlamentu, je bil torej naveden po en kandidat. Kmečko Solidarnost je zastopalo 51 kandidatov, visoko pa so bili zastopani tudi spravljivi Katoliški krožki in Klubi katoliške inteligence. Poljska socialistična stranka (ustanovljena konec leta 1987) je imela tri kandidate, ker se je odločila, da bo nastopila skupaj z drugimi kandidati Državlanskega odbora. Veliko polemik je izzvala nominacija ljudi, ki jih je »center« kandidiral za volilna okrožja zunaj vojvodstev, v katerih so živeli (kar so volilna pravila sicer dopuščala). Šlo je za 41 kandidatov, v glavnem v javnosti zelo znanih osebnosti, ki jih je Državlanski odbor kandidiral v tistih mestih, kjer je predvideval, da z lokalnimi kandidati ne more zmagati.

Volilna kampanja Solidarnosti se je v največji meri opirala na popularnost Lecha Walense in na zaupanje, ki ga uživa v poljski družbi. Kandidate Državlanskega odbora so imenovali »Walensov team«, implicitno sporočilo celotne kampanje pa je bilo, da bi bila izvolitev tega teama najboljši porok za preobrazbo »real-socialistinega« političnega monizma v parlamentarno demokracijo. Sam Walensa je večkrat izjavljal, da še ni napočil čas za uvajanje polnokrvnih demokratičnih

metod znotraj opozicije, ker tudi celoten sklop okoliščin, v katerih potekajo volitve, ni demokratičen, ampak v najboljšem primeru šele predpostavka za demokracijo ali prvi korak k njej. Toda te volitve, pa najsi so še tako pohabljenе, so vendarle nezamenljivo sredstvo za doseganje demokracije, – je prepričeval Walensa –, in zato po njegovem mnenju te priložnosti ne kaže zamuditi s tem, da bi popuščali posebnim interesom znotraj opozicijskega bloka. Z uporabo besednjaka iz leta 1980 je Walensa v nekem intervjuju dejal, da je prišla opozicija v fazo »demokracije, ki sama sebe omejuje«. Neodvisni kandidati, ki v volilni tekmi niso hoteli sodelovati pod zastavo Walensovega Državlanskega odbora, so takšno »samooomejevalno demokracijo« znotraj opozicije poimenovali novo diktaturo, podobno tisti, ki so jo dotlej izvajale oblasti.

Od skupno 35 neodvisnih kandidatov jih je bilo kar 22 predstavnikov Konfederacije za neodvisno Poljsko. Ta organizacija, ki je nastala leta 1979, je sklenila maja 1989 z vodstvom Solidarnosti nekakšen gentlemanski sporazum. Ta nepisani dogovor je predvideval tudi izogibanje ostrejšim medsebojnim spopadom v volilnem boju, ne pa tega, da bi Konfederacija svoj način soočanja podredila spravljivejšim metodam Državlanskega odbora. To je razvidno tudi iz naslednje izjave enega od voditeljev te organizacije: »Mi obsojamo volitve kot nedemokratične; mislimo, da ne sejem ne vlada, ki jo bo le-ta izbral, ne bosta imela pravice predstavljati poljskega naroda. Vendar pa sodelujemo na volitvah, da bi tako dobili še eno platformo za boj proti komunistom«.

Poglavitna razlika med programom Konfederacije za neodvisno Poljsko in Solidarnosti je v tem, da Konfederacija meni, da je popolna neodvisnost Poljske temeljni pogoj za reševanje poljskih problemov; Solidarnost pa zagovarja stališče, da je demokracijo in gospodarsko reformo mogoče uresničiti tudi v okviru obstoječih poljskih mednarodnih obveznosti, se pravi, tudi v pogojih članstva Poljske v Varšavskem paktu.

Razlike med programom Državlanskega odbora oziroma Solidarnosti in programi drugih neodvisnih kandidatov oziroma njihovih političnih organizacij so bile manj izostrene. Sedem neodvisnih kandidatov je bilo prijavljenih na listi Krščansko demokratske delavske stranke, ki se je ponovno aktivirala v letu 1989 in jo posebej podpira poljski kardinal Glemp. Zmagi Solidarnosti na volitvah, ki je bila za mnoge nepričakovana, je mogoče pojasniti predvsem kot izraz želje Poljakov, da na prvih liberalnih volitvah pokažejo predvsem to, česa ne marajo. Vendar pa niso zgolj specifično oblikovana volilna pravila prispevala k temu, da so Poljaki lahko povedali predvsem tisto, s čimer se ne strinjajo. Ni presenetljivo ne želiti si predstavnikov politične partije, ki je postala simbol gospodarske in politične krize, privilegijev in monopola.

Solidarnost je imela na volitvah izjemno kvalitetne in v javnosti poznane kandidate, med katerimi je bilo tudi 28 akademikov, 35 pravnikov, 16 ekonomistov, 11 zdravnikov, 10 novinarjev itd. Za njen uspeh pa je bilo odločilno to, da so poljski volivci želeli dati priložnost tistim, ki je še nikoli niso imeli, ki so se predstavili z alternativnimi političnimi, ekonomskimi in socialnimi programi, hkrati pa že tudi z zavidljivo politično veščino in ki so to konec koncev med vojnim stanjem – pa tudi poprej in kasneje – z osebno požrtvovalnostjo dokazali, da jim gre za usodo dežele.

Zanimivo je, da na volitvah ni zmagal niti en sam neodvisni kandidat, čeprav so bile med njimi tudi znane javne osebnosti, nekateri celo nekdanji aktivisti Solidarnosti. Volivci so nemara ocenili, da je nasproti nerealno visoko zastopani vladajoči koaliciji potrebna enotna opozicija v parlamentu, katere družbena baza temelji na neki neodvisni organizaciji.

Takoj po volitvah se je premoč Solidarnosti pokazala v praktičnem razpadu vladajoče koalicije. Poslanci Združene kmečke stranke in Demokratske stranke so odrekli poslušnost določilom svojih lastnih partijskih programov (ki priznavajo vodilno vlogo PZDP) in ob dveh pomembnih glasovanjih stopili na stran poslancev Solidarnosti.

Prvič se je to zgodilo julija 1989, ko je bil Vojtziech Jaruzelski izvoljen za predsednika republike z enim samim glasom več, kot je to določeno s spodnjo mejo glasovalcev. Tudi to je delovalo kot presenečenje, kajti vladajoča partija je v pogajanjih za okroglo mizo vztrajala pri uvedbi funkcije predsednika republike z izredno velikimi pooblastili (šestletni mandat, njegova pravica do uvedbe trimesečnega izrednega stanja, pravica do razpustitve Sejma itd.), kar je bilo vključeno tudi v sklepni dokument pogajanj. Že vse od začetka se je vedelo, da je to mesto predvideno za predstavnika PZDP, zato je bil tudi celotni sestav parlamenta načrtovan v skladu s tem dejstvom.

Jaruzelski je bil res izvoljen, toda z najtesnejšim možnim izidom – kar ni nič presenetljivega, če vemo, da je v kvoti 65% poslancev vladajoče koalicije v sejmu delež PZDP le 37,5% (22,5% poslanskih mest imajo koalicijske stranke, 5% mest po katoliške organizacije, ki so blizu PZDP). To pomeni, da lahko vsakršna nediscipliniranost pri glasovanju v okviru vladajoče koalicije odtegne oziroma osiromaši PZDP za potrebno večino glasov ali pa jo lahko pahne celo v absolutno manjšino, če bi se tudi nekateri njeni poslanci ravnali neposlušno.

Nekaj podobnega se je zgodilo tudi v avgustu 1989, ko so volili predsednika nove poljske vlade. Solidarnost v začetku ni razmišljala o svojem kandidatu za mesto premiera, in to je bilo tudi zapisano v njenem volilnem majskem razglasu. Svoje odklonilno stališče do tega, da bi Solidarnost sodelovala v vladi, je utemeljevala z dejstvom, da ne želi deliti odgovornosti za izhod iz krize, h kateri sama ni ničesar prispevala. Prav tako pa se ji je zdelo nerealno, da bi predstavnik opozicije vodil vlado, katere celoten aparat je nastal za časa klasične socialistične partijske države; brez podlage pa tudi ni bil njen pomislek, ali bi bil takšen premier za vzhodnoevropsko gospodarsko in vojaškopolično zvezo sploh sprejemljiv.

Vendar je to stališče Solidarnosti naglo evoluiralo; opozicija je pokazala pripravljenost, da deli odgovornost za reforme (s tem da prevzame kak resor v vladi), vendar pod pogojem, da se odpravi sistem nomenklatur (imenovanj), načelo vodilne vloge PZDP kakor tudi to, da se državna administracija – predvsem pa vojska in policija – otreseta ideoloških in drugih dotedanjih spon v odnosu do PZDP ter da se laicizirata z vezavo na organe nove vlade.

Po mnogih polemikah, pomislekih in zadržkih je Solidarnost odklonila vse kandidate za mesto premiera in je v avgustu – skupaj s partnerji PZDP iz vladajoče koalicije – predlagala svojega kandidata, Tadeusa Mazowieckega. Kljub vsem poprejšnjim zadržkom je bil Mazowiecki izvoljen s prepričljivo večino glasov in je tako postal prvi premier iz vrst opozicije v neki socialistični državi.

Razširjene meje sovjetske tolerantnosti

Izvolitev Mazowieckega za poljskega premiera je bila dobra priložnost, da se pokaže tudi nov odnos Sovjetske zveze do političnih sprememb v deželah članicah Varšavskega pakta. V prejšnjih časih bi že samo omenjanje možnosti, da bi bil nek

ministrski resor ponujen nekomunističnemu kandidatu, v sovjetskem vrhu verjetno izzvalo ostre reakcije. Reakcije so bile zdaj drugače intonirane, čeprav je bil za prvega moža poljske vlade izbran dolgoletni aktivist Solidarnosti in stari nasprotnik vladajoče poljske partije. Razen tega je Mazowiecki samo eden od članov nove vlade, ki ne pripadajo stranki poljskih komunistov: z njim je bilo v vlado izvoljenih še nekaj članov Solidarnosti in tudi pripadnikov Združene kmečke stranke in Demokratske stranke.

Ko je v začetku avgusta 1989 – po enomesečni krizi v zvezi z izvolitvijo nove vlade – Lech Walensa nastopil s predlogom, naj vlado izoblikuje Solidarnost skupaj s še dvema omenjenima strankama, ki sta uradno še vedno v koaliciji s poljsko delavsko partijo, so bili komentari sovjetskih uradnih predstavnikov oprti na iste argumente kot stališča poljskih komunistov. S teh dveh mest so – precej odločno in na način, ki je spominjal na čase, ko je še veljala »Brežnjeva doktrina« – opozarjali, da bi bil takšen korak v nasprotju s skupnimi težnjami, da bi enkrat za vselej opravili z dolgotrajno poljsko krizo, pač pa bi se utegnilo zgoditi, da se kriza ne bo samo nadaljevala, ampak celo nevarno poglobljala. Niso pozabili opozoriti tudi na to, da bi takšen sestav vlade pomenil kršenje sporazuma za okroglo mizo. Zadnji, a ne najmanj pomemben argument zoper takšno opcijo je bil pomislek, da bi z novo vlado postale vprašljive poljske obveznosti na mednarodni ravni, ki izhajajo iz njenega članstva v Varšavskem paktu. Čeprav so vsi sovjetski politiki in komentatorji dosledno poudarjali, da gre za notranje poljsko vprašanje, se niso izognili opozorilom, da bi vlada brez komunistov ali brez njihovega odločujočega nadzora zaradi vsega naštetega utegnila sprožiti posledice tako glede stabilnosti kot sprememb v obstoječem razmerju sil v Evropi – do česar pa Sovjetska zveza nikoli ni mogla biti ravnodušna.

Takšna stališča Moskve pa so se brž omilila, ko so Walensa in drugi predstavniki Solidarnosti prepričljivo dokazovali, da v njihovih krogih niti ne pomišljajo na spreminjanje obstoječih poljskih mednarodnih obveznosti. Drugače povedano: prihodnja koalicijska poljska vlada pod nadzorom Solidarnosti sprejema pripadnost Poljske Varšavskemu paktu kot nespremenljivo dejstvo in kot eno od predpostavk za svoje delo.

Temu so kmalu sledili izrazito naklonjeni komentari o Mazowieckem v sovjetskem tisku, kar je doseglo vrhunec s čestitko sovjetske vlade Mazowieckemu 24. avgusta, ko je bil v parlamentu izvoljen. S posebnim zadovoljstvom je sovjetski tisk navajal izjavo novega poljskega premiera, da »Poljska razume pomen obveznosti, ki izhajajo iz njene pripadnosti Varšavskemu paktu« in da bo poljska vlada ta sporazum spoštovala. Komentar visokega sovjetskega funkcionarja ob tem je bil, da gre za »konstruktiven pristop, ki se ujema z našimi željami«.

Ta komentar dobro ponazarja revidirano sovjetsko stališče, ki bi utegnilo imeti trajnejši pomen. Izraža razumevanje poljskih političnih razmer, v katerih komunisti po porazu na parlamentarnih volitvah niso bili več sposobni, da bi sami nadzorovali razmere, kaj šele, da bi imeli dejavno pobudo. Rezultati volitev so pokazali, da je vlada brez predstavnikov opozicije stvar preteklosti in da je izhod iz vladne krize možno iskati samo v neki zvrsti koalicije. Poraz PZDP na volitvah je odločilno vplival tudi na odnose te stranke s partnerji iz vladajoče koalicije. Dejanski zlom te koalicije je bil tudi formalno potrjen, ko je Solidarnost predlagala, da bi novo vlado sestavila skupaj s Kmečko in Demokratsko stranko. Predpostavka za ta odločilni korak je bila končna odločitev Solidarnosti, da bo v vladi sploh sodelovala. Ko pa se je za to enkrat odločila, je hotela iz tega sklepa potegniti tudi vse ustrezne konsekvence: delitev odgovornosti za vodenje nacionalne politike so

morali urediti tako, da bo izražala dejansko razmerje političnih sil v državi. Razmerje sil pa je bilo nedvomno v korist Solidarnosti, zato je bila edina logična rešitev, da se za premiera izvoli predstavnika tega sindikata.

Kontinuiteto starega režima – s tem pa tudi temeljne odnose znotraj Varšavskega pakta – so nekako ohranili s tem, da so dva pomembna resorja – obrambo in notranje zadeve – prisodili predstavnikom PZDP, ki so v novi vladi dobili skupno štiri resorje. Z vidika PZDP to ni bila zadovoljliva rešitev, toda na ugodnejše izide ta partija, že utrujena od oblasti, tedaj ni mogla več računati. Določen odmik od celostne odgovornosti za izredno težavno delo, ki čaka vsako poljsko vlado v bližnji prihodnosti, morda tej partiji dolgoročno celo ustreza. Poglavitni del neprijetnega bremena reševanja iz krize je preložen na opozicijo, s čimer sta se dotedanja vloga in položaj poljskih političnih sil nekoliko spremenila. Solidarnost je morala zmago na volitvah »plačati« z negotovostjo, ki jo čaka pri upravljanju z državo. Poljska združena delavska partija pa je prišla do priložnosti za oddih, ki ga bo verjetno izkoristila za lastno preobrazbo in ponovno pridobivanje izgubljenega ugleda. Manevrski prostor PZDP kot koalicijske ali delno celo kot opozicijske stranke je poslej večji; in od spretnosti njenih predstavnikov in ustreznosti strategije je odvisno, če ga bodo produktivno izrabili do naslednjih parlamentarnih volitev, na katerih se bo – če ne že prej – znova zastavilo vprašanje, kdo bo upravljal s Poljsko.

Vendar pa je mnogo pomembnejša mednarodna plat svojske kontinuitete poljskega režima. Poljski premier je s svojimi izjavami potrdil poljsko odločenost glede statusa v Varšavskem paktu – še dodatno teži pa ima dejstvo, da je bil za obrambnega ministra postavljen komunist; to je bilo edino možno in v tistem trenutku tudi zadostno jamstvo Sovjetski zvezi, da je podprla izvolitev nove poljske vlade. Sovjetska ocena je bila realna: vsaka višja zahteva ali morebitno bolj neposredno vmešavanje ali celo onemogočanje te izvolitve bi imelo vsaj dolgoročno gledano negativne posledice. Ta primer dobro osvetli nove elemente v sovjetskem presojanju potreb po vmešavanju v notranje zadeve vzhodnoevropskih držav. Čeprav »Brežnjeve doktrine« niso izrecno zavrgli, je krizno in nestabilno stanje, značilno za vso to regijo, spremenilo prioriteto ciljev sovjetskega vrha. V primerjavi z nekoč v nebo povzdigovane monolitnosti je v Moskvi prevladalo toleriranje pluralizma v mnogih vidikih notranjega in mednarodnega ponašanja vzhodnoevropskih držav. Tega cilja seveda ni lahko doseči in k njemu pelje mnogo različnih poti. Pomembno pa je, da je ZSSR v praksi, čeprav še ne na ravni programskih opredelitev, legitimnost nekaterih od teh poti priznala.

Povečana fleksibilnost in strpnost Sovjetske zveze se zaenkrat zatikata ob vprašanju o pripadnosti Varšavskemu paktu in Svetu za vzajemno ekonomsko pomoč (SEV). Pripadnost tema dvema organizacijama, zlasti Varšavskemu paktu, je predpostavka, od katere izhaja danes Sovjetska zveza v razgovorih o nadaljnjih spremembah odnosov z vzhodnoevropskimi zavezniki.

Ko je govor o Poljski, je ta pripadnost še bolj poudarjena kot v primeru drugih držav. Poljska ima življenjsko pomemben in strateški pomen za Sovjetsko zvezo predvsem zaradi svojega položaja in velikosti, saj je po teh kazalcih največja sovjetska zaveznica.

V primerjavi z drugimi vzhodnoevropskimi državami ima Poljska največjo in najbolj opremljeno vojsko. Za primer vojne je predvideno, da se vsa poljska »operativna armada« (v primerjavi z OTK – sil za obrambo nacionalnega ozemlja), letalstvo in mornarica vključijo v t. i. Skupne vojne sile Varšavskega pakta.

V primeru nevtralizacije ali demilitarizacije Poljske bi bili vojaški cilji in priori-

tete Sovjetske zveze bistveno omajane. Na poljskem ozemlju je stacioniranih 40.000 sovjetskih vojakov, ki zagotavljajo izredno pomembno povezavo s sovjetskimi četami na ozemlju Nemške demokratične republike. Glede na to potemtakem ni naključje, da sta poleg Floriana Siwickega kot obrambnega ministra in Czesława Kiszczaka kot ministra za notranje zadeve druga dva ministra iz vrst PZDP odgovorna za promet (Adam Wiedalek) in za zunanjo trgovino (Marcin Świecicki).

Od dualizma k pluralizmu

S premierom in nekaj ministri iz vrst opozicije je postala Poljska znova izjema v krogu socialističnih držav. Toda, ali je o Poljski sploh še mogoče govoriti kot o socialistični državi? Če za zdaj zanemarimo doktrinarna vprašanja, pa ne smemo spregledati dejstva, da se sistem oblasti na Poljskem že danes bistveno razlikuje od modalitet, ki so jih sprejeli v večini drugih socialističnih držav. Ne gre samo za premiera iz opozicijskih vrst ali za vlado »velike opozicije«, v kateri so zastopane vse politične sile (čeprav ne docela v skladu s stvarno politično močjo, ki je bila izpričana na volitvah). Pred svobodnimi madžarskimi volitvami še vedno velja, da je poljski parlament najbolj svobodno izvoljen najvišji organ oblasti v socialističnih državah.

Tudi po položaju komunistične partije in opozicije ter po njunih medsebojnih odnosih Poljska odstopa od tradicionalnega modela – celo od najnovejše prakse v drugih državah. PZDP zdaj ni več ne vladajoča in ne opozicijska stranka, pa tudi za Solidarnost ni mogoče reči, da je kaj od tega dvojega. Verjetno bo šele njun razvoj v naslednjih letih kot tudi razvoj združene kmečke in Demokratske stranke (pa tudi drugih že osnovanih in novih, še neustanovljenih) pokazal, kakšen partijski sistem bo imela poljska do naslednjih parlamentarnih volitev.

Sedanji dualizem je vsekakor boljši od prejšnjega monizma, toda dolgoročno lahko deluje tudi kot zavora za nadaljnje politične in ekonomske spremembe. Z dualizmom poljskega tipa je sicer mogoče oblast učinkovito nadzorovati, sam dualizem pa ni vedno zaveznik učinkovitega izvajanja oblasti; prav tako v okvir dualizma tudi ni mogoče vgraditi vseh opcij boljše prihodnosti Poljske.

V tem smislu je naslednji korak v širjenju demokratizacije postsocialistične Poljske – v nadaljnji politični pluralizaciji, ki je že začela reaktivirati stare in ustanavljati nove politične stranke. Korak nazaj, k realsocialističnemu monizmu, je potemtakem na Poljskem dokončno zgubil vsako družbeno podporo in perspektivo.